

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ İLETİŞİM SOSYOLOJİSİ DERS NOTLARI – I

“Medya ve İktidar İlişkisi”

Öğr. Gör. Dr. Ergin SARI

BASIN, İKTİDAR VE SİYASET İLİŞKİSİ

1.1.Siyasal Kuramlarda Basın

İnsanların başka insanlarla veya toplumların başka toplumlarla iletişim kurma çabası, insanlık tarihinin başladığı günden bu yana var olan bir eylemdir. Doğaya karşı verdiği mücadeleler sonrasında örgütlü ve sistemli yapıyı ifade eden yerleşik hayata geçmeyi başaran insanlık, bu mücadelelerden ayrıca yeni şeyler öğrenerek çıkmıştır. İlk insanların mağara duvarlarına resimler çizerek kendilerinden sonrakilere bir mesaj bırakma eylemi, bir nevi bilgi ve değerlerin nesilden nesile aktarılacak kalıcı olmasını sağlayan ilk adımlardır. Yazının icadıyla birlikte bilginin kaydedilebilir, depolanabilir ve aktarılabilir olmaya başlaması ise insanlığın uzun tarihi içinde en önemli devrimlerden biri olarak kabul edilir. Günümüze kadar geline süreçte iletişim araçlarının çeşitlenmesiyle bilgi, içerik ve biçimsel olarak sürekli değişime uğramış ancak önemini de aynı şekilde artırmıştır. Bilginin doğayı anlamak ve doğaya hükmetmekte önemli olduğunun farkına varan insanlık, kendisinden farklı olan toplumları anlamak veya kendine benzetmesini sağlamak için bilgiyi kullanmıştır (Özer, 2019, s. 12). Bir nevi insanlığın ortak mirası olan, ortak bir çaba ile üretilen ve kaydedilebilme imkânı ile kümülatif bir özelliğe sahip olmaya başlayan bilgi, onu elinde bulunduranlar için ayrıca bir ‘güç’ haline de gelmiştir.

Bu güç, tarihin eski dönemlerinden beri iktidar olmak ya da iktidarını devam ettirmek isteyenler tarafından sahip olunmak istenen en önemli şeylerden biri olmuştur. Örneğin ilk çağlarda kralların halkı etkilemek için kullandıkları iletişim, biçimsel bir yapıdan ve ilkelerden bağımsız olmakla birlikte hâkimiyetin devamı için zorunlu olmuştur (Bulduklu & Karaçor, 2019, s. 10). Bu anlamda yöneten ve yönetilen şeklinde basit iki sınıfa ayrılan toplumlarda iktidar olarak tanımlanan yönetici sınıfı; ayrıcalıklarını elinde tutmak veya iktidarlarını daha da güçlendirmek amacıyla birçok şey gibi bilgiyi de denetimlerine almayı amaçlamışlardır. Yönetme arzusu aynı zamanda kitleleri yönlendirmek ve onların beklenen davranışları göstermesini sağlamak arzusunu ortaya çıkarmıştır. Bilgiyi kontrol eden iktidar aynı zamanda iletişimin tüm yönlerine hâkim olmayı istemiştir.

Bilginin üretim ve dağıtım alanıyla ilişkili aktörlerin ve onların üretim ve dağıtım yapabilmek için kullandıkları araçların gözetilmesi, denetlenmesi ve yönlendirilmesi iktidarların öncelikli gündemi olmuştur (Güngör, 2018, s. 17). Dolayısıyla; insanlık tarihi boyunca iktidarlar tarafından kontrol altında tutulması gerekli görülen en önemli alanlardan biri bilgi olduğu gibi, bu alanda çaba sarf eden insanlar da kontrol altına alınmak istenmiştir.

Bütün gelişmelerin temelini oluşturan bilgi, ona sahip olanların diğerleri üzerinde tahakküm kurmasının en önemli araçlarından biri olagelmıştır. Özellikle modern dönemle birlikte ortaya çıkan ve kitle kuramcıları tarafından çoğu zaman pejoratif bir dille yığın olarak tanımlanan kitleleri kontrol etme ve yönlendirmede bilgi ve bilgiyi yayma araçları, daha da önemli bir konum almaya başlamıştır. Bu yeni toplum yapısında, kitleyi yönlendirmek, manipüle etmek veya kitlenin rızasına dayanmak, iktidarlar için vazgeçilmez olmuştur. Kitlelerin ikna edilmesi, rızalarının alınması noktasında kitle iletişim araçlarına büyük önem düşmektedir. Bilgi ve iktidar arasındaki bu insanlık tarihi kadar eski olan ilişki, modern dönemin başlamasıyla birlikte kitle iletişim araçlarının ilki olan ‘basın’da da sürmüştür.

İlk çıktıkları dönemden günümüze kitle iletişim araçlarının rol ve etkinliklerinin yanı sıra, bu araçların denetlenmesi konusu da sürekli tartışılmalıdır. Bu bağlamda siyasal sistem – iletişim sistemi ilişkileri çerçevesine odaklanan ve devletin iletişim alanındaki konumunu sorgulayan normatif medya kuramları, iletişim araçlarının siyasal sistemin özelliklerine göre nasıl şekillendiği üzerinde durmuştur. Işık’ın (2002, s. 5) da belirttiği gibi bir toplumdaki iletişim sistemi o toplumda; mesaj üretim ve dağıtım süreçlerinin nasıl işlediğini, medyanın devletle ilişkisinin nasıl olduğunu, alana devlet müdahalesinin biçim ve derecesinin ne şekilde olması gerektiğini, medyadan beklenen rollerin neler olduğu ve medyanın hangi mülkiyet yapısına göre örgütleneceğini doğrudan etkilemektedir.

İletişim sisteminin örgütlenme biçimi yukarıda değinildiği gibi siyasal sistemden bağımsız değildir. Bu anlamda kitle iletişim araçlarının ortaya çıktıkları ilk dönemde etkili olan yönetim biçimi monarşi olduğu için, bu araçların işlevleri otoriteci bir anlayışla şekillenmiştir. Kapitalist ekonomik sistemin galebe çalmaya başlamasıyla birlikte, serbest piyasa ekonomisinin iktisadi felsefesi çerçevesinde mal ve hizmetler gibi düşüncelerin de bir ‘pazar’ ortamında özgürce ifade edilebilmesi gerektiği noktasındaki liberal anlayış, kitle iletişim alanına da sirayet etmiştir. Böylece medya kurumları ve bu kurumlarca üretilen iletiler pazar ortamında bir nevi arz-talep dengesine bırakılmıştır. İyimser bir yaklaşımla, ‘kötü’ iletilerin talep edilmeyeceği için bir süre sonra ortadan kalkacağı, ‘iyi’ iletilerinse varlığını sürdüreceği varsayılmıştır. Bu iyimser liberal anlayış daha sonra kitle iletişim araçlarına, demokrasinin sürdürülebilir olması noktasında önemli işlevler de yüklemiştir.

Monarkların tarih sahnesindeki etkinliklerinin silinmeye başlamasıyla birlikte Barbier ve Lavenir’in (2001, s. 131) ‘*birinci enformasyon devrimi*’ olarak tanımladıkları, haberlerin aktarılmasında ve yeniden üretilmesinde teknolojik araçlardaki büyük gelişmelerin etkili olduğu 19. yüzyıl boyunca basın faaliyetleri görece özgür bir ortamda yapılmıştır. Elbette, bu

özgür ortamın oluşmasında teknolojik gelişmelerle birlikte yönetim biçimlerinde meydana gelen değişiklikler de etkili olmuştur. Fakat yine de basın faaliyetlerini kendi iktidar yapıları için tehdit olarak algılayan egemenlerin müdahalesiyle bu alandaki özgürlükler fazla uzun sürmemiş, özellikle özel teşebbüsle yürüyen enformasyon faaliyetlerinin önüne geçilmeye çalışılmış veya çeşitli denetimlerle kısıtlanmıştır. Bu durum, otoriter yönetimlerinin ortadan kalkmasından sonra da devam etmiştir. Özellikle ulus devlet yapılarının kurulmasından sonra egemen güce ve onun ideolojisine uyum sağlayan basın, hegemonyanın kurulması ve rızanın inşası için kullanılan en önemli araçlardan olmuştur.

Bir ülkenin kitle iletişim sistemini o ülkenin sahip olduğu toplumsal, ekonomik ve siyasal yapılar belirler. Dolayısıyla her ülkenin yukarıdaki öğelerine göre farklı iletişim sistemleri vardır. Ancak sosyo – ekonomik yapıları benzer olsa bile, ülkelerdeki kitle iletişim sistemini belirleyen asıl unsur siyasal sistemleridir. Bu nedenle biri ötekinin hem nedeni hem de sonucu olan ve aralarında diyalektik bir ilişki bulunan bu öğelerin toplumsal yapıdaki fonksiyonları bir ülkeden ötekine değişiklik göstermesinin yanı sıra aynı ülkede zamandan zamana da farklılık gösterebilir. Bu farklılık ve değişiklikleri ortaya koymak açısından, çeşitli kitle iletişim kuramlarından söz etmek kaçınılmaz olmaktadır (Vural S. , 1994, s. 8). Özellikle ulus devlet yapılarının oluşmaya başlamasıyla her ulus devlet kendi toplumsal, ekonomik ve kültürel anlayışıyla denk düşecek, yani siyasal sistemiyle uyumlu kitle iletişim alanını biçimlendirme çabası içine girmiştir.

‘Normatif’ veya ‘kuralcı’ medya kuramları olarak adlandırılan yaklaşımlar, temelde iktidarlar ile iletişim araçları arasındaki ilişkilerin nasıl olduğunu açıklamaya çalışır. Bu yaklaşımlara göre her siyasi sistem kendi yapısal özelliklerine uygun basın kuramları geliştirmiştir. Siebert, Peterson ve Schramm’ın geliştirdiği ‘*Four Theories of the Press*’ (Basının Dört Kuramı) başlıklı çalışmaları, en çok bilinen normatif medya kuramlarıdır. Kitle iletişim araçları ile devlet ve devlet ile insan arasındaki ilişkilerden yola çıkan Siebert ve arkadaşları; kitle iletişim sistemlerinin tarihinin nasıl geliştiğini, sosyal, siyasi ve felsefi dayanaklarının neler olduğunu ortaya koymuşlardır. Medya mülkiyeti ve medyanın denetimi gibi konular çalışmalarının temel odak noktalarını oluşturmuştur (Arsan, 2007, s. 54). Siebert ve arkadaşlarının geliştirdikleri medya kuramları; Otoriter Baskıcı, Liberal Özgürlükçü, Sovyet Totaliter ve Sosyal Sorumluluk Kuramları olmak üzere dört başlık altında toplanmıştır. Bu kuramlara daha sonra benzer bir noktadan hareket eden Denis McQuail tarafından yeni siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişme, değişim ve dönüşümleri kapsayan Gelişme Aracı Kuramı ve Katılımcı Demokratik Medya Kuramı olmak üzere iki kuram daha eklenmiştir. Siebert ve

arkadaşlarının geliştirdikleri kuramların az gelişmiş ülkelerdeki medya sistemlerini açıklamada yetersiz kalacağı görüşünden yola çıkan McQuail (1994, s. 131), gelişmekte olan ülkelerin ekonomik, siyasal yapı ile profesyonel kaynak durumlarının gelişmiş ülkelere farklı olmasını buna gerekçe olarak göstermiştir. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerin kitle iletişim sistemlerini açıklamak için yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulmuştur.

Aşağıda basının temel olarak kabul edilen dört kuramı ile McQuail tarafından bu dört kurama eklenen iki yeni yaklaşım detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Ancak öncesinde, Siebert ve arkadaşlarının '*Basının Dört Kuramı*' tipolojilerine ek olarak başka sınıflandırmaların da yapıldığını not düşmek gerekmektedir. Sözü edilen çalışmanın dışında Williams, Lowenstein, Merrill, Saxer, Graber, Hatceten ve Keplinger gibi düşünürler de basın kuramlarına yönelik çerçeveler sunmuşlardır. Ancak çalışmaların çoğunda Siebert ve arkadaşlarının geliştirdikleri tipolojinin etkileri görülmektedir (Işık, 2002, s. 6). Örneğin Williams'ın basın kuramı tipolojisi de dört ana başlık altında sınıflandırılmıştır ve bunlar; Otoriteci, Himayeci, Ticari ve Demokratik Medya Kuramları şeklindedir. Sınıflandırmada Otoriteci ve Himayeci kuram, Siebert ve arkadaşlarının medya kuramlarına; Ticari ve Demokratik kuram ise Liberal Kuram'a yakın önermeler içermektedir. Williams'ın Otoriteci Medya Kuramı iletişimi, '*azınlığın çoğunluğu yönettiği mekanizmanın parçası*' olarak ele alır. Doğrudan veya dolaylı bir şekilde azınlık bir kesim tarafından kontrol edilen iletişim araçları, mevcut siyasal sistemin devamının ve meşruiyetinin sağlanmasında aracı rol üstlenir. Williams'ın Himayeci Medya Kuramı ise aslında Otoriteci Kuram'ın bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Himayeci Kuram'ın Otoriteci Kuram'dan temel ayrılma noktası, bazı değer ve amaçlara dayanan '*vicdan sahibi*' olmasıdır. Öyle ki sansür gibi bazı uygulamalar aslında halkı zararlı yayınlardan koruma amacı taşımaktadır (Işık, 2002, s. 6-7). Bu açıdan Himayeci Kuram aslında Toplumsal Sorumluluk Kuramı'na da benzerlik göstermektedir. Her iki anlayışın da temelinde sorumlu yayıncılık hizmeti yatmaktadır.

Çebi'ye (1999, s. 43) göre, Williams'ın Ticari Medya Kuramı ise Otoriteci ve Himayeci kuramların tam karşıtıdır. Bu noktada medyanın varlık nedeni siyasi otorite ve gücü elinde bulunduran erk değildir. Diğer iki kuramın aksine Ticari Medya Kuramı, merkezine bireyi alır. Yani, meşruluğunu serbest pazardan alan Ticari Kuram, bireylerin her türlü arz ve talep etme haklarının olduğuna inanır ve dolayısıyla devlet veya siyasal iktidar bireyin okuma, izleme ve dinleme faaliyetlerine karışmaz. Williams'ın Demokratik Medya Kuramı ise Liberal Kuram'a yakın önermeler içermektedir. Bireylerin düşüncelerini açıklama, açıklanan görüşleri beğendiğini tercih etme ve benimseme hakkı bu önermelerin en önemlileridir. Bu noktada

kuramın merkezinde iki önemli hak vardır: bilgiyi aktarma ve bilgiyi alma hakları. Demokratik Medya Kuramı'nın kurallarına göre örgütlenen medya kurumları ve gazeteciler, kendilerinden beklenen rol ve işlevleri, devletin her türlü siyasi, ekonomik baskı ve denetimi olmaksızın yerine getirirler.

Eleştirel ve Neo-Marksist bir yaklaşımı savunan Williams'ın çalışmalarındaki ana nokta, demokratik bir medya sisteminin kendine göre nasıl olması gerektiği değildir. Williams'ın sınıflandırması medya sistemleri içerisinde farklı türevleri karşılaştırıp, ayırtırmak için yararlanılabilecek çözümleme araçları olarak kullanılabilir (Işık, 2002, s. 7). Williams, temelde medya, iktidar ve siyaset arasındaki ilişkiyi doğrudan sınıf iktidarına bağlamakta ve Marksist öğretide olduğu gibi iktidarların medya yoluyla 'yanlış bilinç' yaydığını savunmaktadır.

Medya sistemleri ile siyasi sistem arasındaki ilişkileri anlamaya yönelik bir başka çalışma ise Lowenstein tarafından yapılmıştır. Medya kurumlarının mülkiyet yapısına göre kitle iletişim araçlarının kalıplarını üç grupta toplayan Lowenstein, bu grupları da şu şekilde açıklamaktadır: '*Özel mülkiyete dayalı iletişim araçları kalıbı, Çok taraflı mülkiyete dayalı iletişim araçları kalıbı ve Devlet mülkiyetine dayalı iletişim araçları kalıbı.*' Lowenstein, medya felsefesi ölçütüne göre de normatif medya kuramlarını geliştirmiş ve bunları beş grupta toplamıştır: 'Otoriteci, Sosyal Otoriter, Liberal, Sosyal Liberal ve Sosyal Merkeziyetçi Kuram' (Çebi, 1999, s. 43; Işık, 2002, s. 7). Bundan anlaşılacağı üzere Lowenstein'in normatif medya kuramlarının dayandığı iki önemli nokta '*medya mülkiyeti*' ve '*medya felsefesi*'dir. Burada medya organlarının sahiplik yapıları ile ülkelerin siyasal sistemleri ön plana çıkmaktadır.

Öte yandan John C. Merrill temelde Lowenstein'in normatif medya kuramlarını Siebert ve arkadaşlarının kuramlarına göre daha mükemmel ve gerçekçi olarak kabul etmesine rağmen, onun sosyal liberal medya kuramının mantıki açıdan çelişkiler barındırdığını savunur. Merrill, medya organlarının hem özgürlükçü hem de denetleyici olamayacakları iddiasında bulunur. Gerek Siebert ve arkadaşlarının gerekse de Lowenstein'in medya kuramı tipolojileri, otoriteci ve liberal kuramların iki farklı uçta yer aldığı bir yelpaze şeklindedir. Merrill, bunun yerine medyanın siyasi yörüngesi ismini verdiği bir daire önermektedir. Bu dairenin üst kısmında liberalizm, alt kısmında ise otoriter anlayışın yer aldığı bir kalıp vardır (Çebi, 1999, s. 43-44). Nihayetinde Merrill'in normatif medya kuramı sınıflandırması da otoriteci ve liberal olarak karşımıza çıkmaktadır (Işık, 2002, s. 7). Dolayısıyla Merrill, iktidarların medyaya müdahale biçimine göre; negatif hükümet kontrolü ve pozitif hükümet kontrolü ve hükümet kontrolünün olmadığı medya sistemleri tipolojilerini ortaya atmıştır.

Ulrich Saxer de ‘medya denetimi’ çerçevesinde ideal tip olarak nitelendirdiği dört medya kuramı fikrini ortaya atmıştır. Bunlar; otoriteci, liberal, totaliter ve demokratik denetleyici medya kuramlarıdır. Saxer’in otoriteci kuramında medya; siyasal, kültürel konularda alıcılardan çok egemenlerin hoşuna gidecek şekilde yayın yapmaktadır ve bu anlamda tahakküm altında bulunan medyanın asıl görevi budur. Liberal medya kuramında ise Saxer, yasalar çerçevesinde özgür bir medya düzenlemesinin olduğunu savunmuştur. Bu kuramda kitle iletişim araçları iletişim özgürlüğü çerçevesinde güvence altına alınmıştır. Saxer’in totaliter medya kuramı ise otoriteci medya kuramının bir devamı niteliğindedir ve çağdaş diktatörlüklerde görülür. Egemen siyasi parti, kitle iletişiminin bütün aşamalarını kontrol eder. Nazi Almanyası ve komünist rejimler totaliter medya sistemlerinin en çok görüldüğü yerlerdir. Bir diğer kuram olan demokratik denetleyici medya kuramı ise sadece kamu yayıncılığına dayalı radyo ve televizyon kurumlarıyla ilgilidir. Liberal medya kuramının uygulamada başarısız olması bu kuramın hazırlanmasına neden olmuştur (Çebi, 1999, s. 44-47). Saxer’in yaklaşımı da temelde siyasal sistemin karakteri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu yaklaşımda da otoriter ve totaliter yaklaşımlar olumsuz olarak nitelendirilirken, liberal ve demokratik denetleyici medya kuramları görece daha olumlu bir şekilde ele alınmıştır.

İletişim sistemlerine yönelik bir diğer kuramsal çalışma Graber tarafından geliştirilmiştir. Devletin ve iktidarların kitle iletişim araçlarını denetim ve kontrol altına alma çabası global bir olgudur. Medyanın siyasi iktidarın biçimlenmesinde önemli bir güç merkezi haline gelmesi, devletin medyaya müdahalesinin temel nedenidir. Graber’in otoriteci medya kuramı, medya denetimi noktasında iki kalıp önerir. Bunlar, ideolojik medya denetimi ile ideolojik olmayan medya denetimi şeklindeki kalıplardır. Benzer şekilde otoriter olmayan medya denetimi düzeni de liberal kalıp ve sosyal sorumluluk kalıbı şeklindedir. Graber’in sosyal sorumluluk kalıbına göre iktidar medya içeriklerine hiçbir şekilde müdahale etmemelidir. Ancak demokratik sistemlerde bazı özel durumlar karşısında iktidar medyaya yönelik düzenleyici müdahalelerde bulunabilir. Graber bu özel durumları; medyanın vatan hainliği ve kışkırtıcılık yapması, devletin hayati çıkarlarına zarar verecek yayınlara yer vermesi, özel hayatın gizliliği ve kişisel saygınlığın ihlal edilmesi ile toplumdaki egemen ahlaki değerlerin dışında yayınlar yapılması şeklinde sınıflandırmaktadır (Işık, 2002, s. 7; Çebi, 1999, s. 47-48). Otoriteci ve otoriteci olmayan şekline bir tipoloji öneren Graber’in temel çıkış noktası; derecesi ve biçimi farklı olsa da bütün toplumlarda medyanın devlet denetimine maruz kaldığı şeklindedir.

William A. Hachten’nin kuramsal iletişim yaklaşımı tipolojisi ise; otoriteci, batılı, komünist, ihtilalci ve gelişmeci medya kuramları şeklindedir. Otoriteci medya kuramında

iletişim araçları devletin veya özel girişimlerin mülkiyetinde bulunabilir. Ancak her iki durumda da medya organları siyasi erki eleştiremez, otoriteyi sarsıcı yayın yapamaz. Dolayısıyla doğrudan veya dolaylı sansüre izin verilir. Batılı medya kuramı ise liberal ve sosyal sorumluluk kuramlarından oluşur. Komünist medya kuramına göre kitle iletişim araçları, komünist partinin tek başına egemenliğine dayalı bir siyasi yapının içindedir. Bu durumda medya organlarının mülkiyetinde özel teşebbüsler hiçbir şekilde yer almaz. İletişim araçlarının asıl görevi, partinin görüşlerini kitlelere iletmektir. Kitle iletişim araçlarının tamamen yasa dışı ve yıkıcı olarak nitelendirildiği İhtilalci kuramda ise medya yer altında ve daha çok ülke sınırları dışında faaliyet gösterir. Bu noktada ihtilalci medya organları hükümetin denetim alanı dışındadır. Hachten'in Gelişmeci kuramı da otoriteci medya kuramının bir çeşididir ve kuram daha çok gelişmekte olan ülkelere uygundur. Buna göre medya, siyasi ve ekonomik kalkınmada önemli işlevler üstlenmiştir (ebi, 1999, s. 49). Özetle; Hachten tarafından geliştirilen beş medya kuramı tipolojisinde medya denetiminin varlığı ve derecesi ile iletişim politikasının türü ölçüt olarak alınmaktadır.

Medya iktidar ilişkisi kuramlarına katkı sunan bir başka kişi Kepplinger'dir. İekli bir ayırım çerçevesinde yaklaşımını geliştiren Kepplinger, bir tarafta Otoriteci Kuram diğer tarafta ise Demokratik Medya Kuramını geliştirmiştir. Buna göre Kepplinger'in Otoriteci Kuramı'nda medya, yasama organına bağımlı ve onun emirlerine tabidir ve gazetecilik mesleği devlet eliyle dizayn edilir. Yabancı haberlere erişimde tekelci haber ajansları ve merkezi haber sisteminden faydalanılır. Hkmete yönelik eleştirilere yer verilmez ve gazetecilik mesleğinin genel itibariyle homojen bir özellik taşıması istenir. Buna karşın, Demokratik Medya Kuramı'nda ise iletişim araçları özerktir ve iktidarın emirlerine tabi değildir. Bu yönüyle gazetecilik mesleği için devletin bir düzenlemesi söz konusu olamaz. Yorumlarda hükümete yönelik eleştirilere yer verilebilir. Otoriteci anlayışın aksine gazetecilik mesleği homojen bir özellik taşımaz (Işık, 2002, s. 7; ebi, 1999, s. 51). Kepplinger'in bu ikili yaklaşımı; iktidarın yapısı ve biçimi, irade oluşum süreci ile temsilin biçimiyle belirginleşen siyasi sistemlerin ikili ayırımını dayanak olarak almaktadır.

Görüldüğü gibi medyaya ideolojik ve felsefi tanımlamalarla yaklaşılması farklı medya kuramlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu kuramlarda temel hareket noktası; medyanın türü, mülkiyeti ve kontrol biçimlerine göre farklı işlevler yüklenmesi ve konumunu ona göre belirlemesi şeklinde olmuştur. Medyaya yönelik farklı kuramsal yaklaşımlar geliştirilmişse de medya sistemlerinin sınıflandırılmasında genellikle başvurulan kuram Siebert ve arkadaşları tarafından geliştirilen 'Basının Dört Kuramı' adlı çalışmalarıdır. Siebert ve arkadaşları

tarafından geliştirilen medya kuramlarında temelde medya organları ile devlet iktidarı arasındaki ilişkiler tahlil edilmiştir. Siebert ve arkadaşları, kitle iletişim sistemlerinin tarihsel gelişimi çerçevesinde yaklaşımlarının sosyal, siyasal ve felsefi dayanaklarını ortaya koymuşlardır. Basın organlarının sahiplik yapısı ve mülkiyeti ile medya denetimi de çalışmalarının ve sınıflandırmalarının önemli noktalarını oluşturmaktadır. Bu çalışmada da Siebert ve arkadaşlarının geliştirdiği Basının Dört Kuramı ile bu kuramlara Denis McQuail tarafından eklenen Gelişme Aracı ve Katılımcı Demokratik Medya Kuramları genel kabul gördüğü için temel kuramsal çerçeve olarak belirlenmiştir.

1.1.1. Otoriter Kuram

Yetkecilik düşüncesinin filizlenmeye başlamasını insanlık tarihinin ilk dönemlerine kadar götürmek mümkündür. İktisadi tabana dayanan toplumsal yapının biçimlenmeye başladığı, yönetici ve yönetilen ilişkisinin oluştuğu, toplumsal işbölümünün yaygınlık kazandığı dönemlere ulaşıldığında, yetkeci düşüncesinin belirtileri açık bir şekilde görülmektedir. Bu anlamda Otoriter Kuram'ın ortaya çıktığı dönemi babanın mutlak otorite olarak görüldüğü ataerkil yönetim ideolojisine kadar götürmek mümkündür (Vural S. , 1994, s. 9). Siebert ve arkadaşlarına (1963, s. 6) göre, tarihsel olarak en uzun dönemde uygulanan ve Orta Çağ'da zirveye ulaşan Otoriter Kuram düşüncesinin felsefi temelleri Platon, Machiavelli, Hobbes ve Hegel'e dayanmaktadır.

Bu düşünürlerden Platon devletin güvenliğini; iktidarın akıllı, nitelikli ve değerli insanlar elinde olmasına bağlamaktadır. Platon, halkın iyiliği ve çıkarları için bilme imtiyazı ve yöneticilik vasfı olan filozof yöneticilerin denetim araçlarını ellerinde tutmaları gerektiğine inanır. Bir nevi aristokratik yönetim biçimini kutsayan ve yöneticilik için bilge insanları ön plana çıkaran Platon, devlet düzeninin devam edebilmesi için fikirlerin denetlenmesini istemektedir. Machiavelli ise hükümdarların devletin güvenliğini ve kendi otoritelerinin devamlılığını sağlamak için her türlü ahlaki olmayan yollara bile başvurabileceğini savunur. Bu ahlaki olmayan yollar arasında baskı ve zulüm de bulunmaktadır. Buna göre yöneticilerin başvurabileceği iki silahtan biri baskı iken diğeri hiledir. Hobbes da otoriter yönetimin devamı ve korunması için bireysel çıkarların kontrol edilmesi gerektiğine inanır. Buna göre bireyler ancak yasalarla yasaklanmayan eylemleri yapmakta özgürdür. Yani kamunun çıkarı için bireyi denetleyecek bir gücün varlığı şarttır. Otoriter Kuram'ın düşünsel temellerinin atılmasına katkı sunan bir diğer düşünür olan Hegel ise devleti başlı başına bir amaç olarak görür ve bu noktada devlet, yurttaşlar üzerinde her türlü hakka sahiptir. Hegel bir nevi yönetimi, yurttaşlara söz

hakkı tanımayan yöneticilere bırakır (Işık, 2002, s. 10-12; Vural S. , 1994, s. 9-11). Otoriter Kuram'ın dayanağı olarak kabul edilen bu görüşler, 17. yüzyılın toplumsal ve ekonomik yapısıyla bütünleşerek, kurum ve bireylerin toplumsal yapıdaki fonksiyonlarını da şekillendirmiştir.

Hem ekonomik yapının hem de düşünür ve dini kurumların otoriteci düşüncesine sahip siyasal yapıya destek verdiği bir ortamda, kitle iletişim araçlarının işlevi de buna göre şekillenmiştir. Kitle iletişim araçlarına düşen görev, iktidardaki yönetici erkin politik çıkarlarını korumak ve onların amaçlarını gerçekleştirmelerine destek vermektir. Kitle iletişim aracı olarak gazetenin doğmaya başladığı monarşik yönetim biçiminin hâkim olduğu dönemde, iletişim sistemlerinin yapılanması doğal olarak o dönemin yönetim anlayışına uygun olarak otoriteci sistem biçiminde olmuştur (Vural S. , 1994, s. 11; Güngör, 2018, s. 363). Bu anlamda Otoriter Medya Kuramı, mutlak hâkimiyeti elinde bulunduran bir otoritenin olduğu yönetimlerde uygulanan basın rejimini ifade etmektedir (Arvas İ. S., 2010, s. 12). Bunun yanında Otoriter yaklaşımın kontrol ve denetim araçları çok çeşitlidir (Kaya R. , 1985, s. 39): Sıkı ve sert yasal düzenlemeler, üretim faaliyetlerinin devlet tarafından kontrol edilmesi, gazetecilere 'zorunlu' davranış kurallarının dayatılması, ekonomik anlamda vergi ve benzeri yaptırım ve baskılar, yazı işleri kadrolarının doğrudan iktidar tarafından atanması bu araçlardan bazılarıdır.

Batı toplumlarında matbaanın yaygınlaşması ile birlikte basının işlevlerini belirleyen dayanaklar topluma yayılmış ve bu durumdan hoşnut kalmayan iktidarlar, devamlılıklarının sağlanması amacıyla basının kontrol altına alınması noktasında teorik dayanaklar geliştirmişlerdir (Siebert, Peterson, & Schramm, 1963). Dikkat edileceği üzere; iktidarların basını kontrol altında tutmanın yollarını ararken başvurduğu dayanaklar, aynı zamanda kendi otoritelerini devam ettirecek ekonomik, düşünür ve dini yapılar tarafından üretilen dayanaklardır. Bu dayanaklar aynı zamanda iktidarın meşruluk kaynaklarıdır.

Otoriter medya sisteminde siyasal güç, kitle iletişim araçlarının yayın politikasını belirler. Dolayısıyla gazeteciler de siyasal gücün haberi olmadan diledikleri gibi siyasal içerik üretimi yapamazlar. Özel teşebbüs mülkiyeti bile olsa gazeteler, siyasi iktidarların çizdikleri sınırların dışına çıkamazlar (Güngör, 2018, s. 363-64). Siyasal iktidar, amaçlarını gerçekleştirme noktasında kitle iletişim araçlarını kullanmayı bir nevi meşru bir hak olarak görmektedir. Yani, basın iktidarın sesi olduğu gibi aynı zamanda bir meşruluk aracıdır da. Basın bu yüzden iktidar tarafından sürekli denetim altında tutulmaktadır. Bundan da anlaşılacağı üzere, kitle iletişim sistemleri özel teşebbüslerin elinde olsa bile, yayın politikaları siyasal iktidar tarafından belirlenir (Işık, 2002, s. 14). Dolayısıyla otoriter sistemlerde siyasal iktidar, kimlerin basın

alanında imtiyaz sahibi olacağına ve bu hakkı nasıl kullanacağına karar veren tek güçtür. Yayınlanmadan önce bütün yayınların denetlenmesi, kimi zaman yasaklanması veya nelerin yayınlanıp nelerin yayınlanmayacağına dair kitle iletişim araçlarına verilen telkinler olarak bilinen sansür de Otoriter Kuram'da en çok başvurulan yöntemlerden biridir.

Denis McQuail'e (1994, s. 121-22) göre, Otoriter Kuram'ın dayandığı dört temel prensip vardır. Buna göre medya; kanunları veya mevcut düzeni bozacak nitelikte yayınlar yapmaktan kaçınmalıdır. Bu anlamda medya iktidarı elinde bulunduran yetkeye bağlı olmalıdır. Bunun dışına çıkıldığı durumlarda sansür uygulamaları devreye girebilir ve iktidarın aleyhine yayınlar yapıldığı takdirde medyanın bu tavrı suç olarak değerlendirilir.

Otoriter Kuram özellikle Orta Çağ'da zirveye ulaşmış ancak reform ve aydınlanma hareketleri sonrasında devlet ve birey ilişkilerinin eskisinden farklı olarak biçimlendiği sanayileşme döneminde güç kaybetmiştir. Otoriter medya anlayışını sadece monarşi dönemine veya açıkça baskıya dayanan dikta veya olağanüstü hal rejimlerine özgü olarak düşünmek yanıltıcı olabilir. Buna göre yönetim biçimi açık olarak otoriteci olmasa da bazı durumlarda, kitle iletişim alanı otoriter bir yaklaşım çerçevesinde düzenlenebilir. Ayrıca, otoriter tavır, seçici bir uygulama ile bazı iletişim araçlarının düzenlenmesinde esas alınırken, diğerleri için aynı durum o seviyede geçerli olmayabilir. Nitekim, pek çok ülkede kitle iletişim araçları ile birlikte tiyatro, sinema ve kitap gibi alanlar daha baskıcı bir rejime bağlanmıştır. Otoriter Kuram'ı, bugün için dünyada tamamen ortadan kalkmış veya tarihe karışmış bir kitle iletişim görüşü olduğunu söylemek mümkün değildir. Otoriteci anlayış dünyanın pek çok ülkesinde, değişik biçimlerde hâlâ geçerliliğini sürdürmektedir (Kaya R. , 1985, s. 40). Yani bir ülkedeki siyasal sistem demokratik gözüксе bile uygulamaları bakımından otoriter davranışlar sergileyebilir ve bu davranışlardan medya da nasibini alabilir. Daha ilerisi, medya otoriter sistemin kurulmasında ve devam ettirilmesi noktasında iktidarın temel araçlarından biri olarak da işlev görebilir.

Özetlemek gerekirse, iktidarların kontrol araçlarının çeşitli olduğu Otoriter Medya Kuramı'nda, iletişim araçlarının belirlenmiş kuralları dışına çıkmaları durumunda yaptırım uygulanması haklı ve meşru olarak kabul edilir. Kitle iletişim araçlarına yönelik düzenlemelerden ilki olan Otoriter yaklaşım tarihsel süreçte en çok uygulanan yaklaşımların başında gelmektedir. Yaklaşık üç asırlık bir süreçte dünya sistemleri, yönetim biçimleri, medya ortamları değişse bile bu yaklaşım dünya üzerindeki etkinliğini günümüzde bile korumaktadır. Demokrasiyle yönetilseler bile, çok sayıda ülkede kitle iletişim araçları ve bu araçlardan yayınlanan iletilerin hâlâ denetim altında tutulması çabaları görülmektedir. Özellikle medyada

sahiplik yapısının değiştiği, medya kuruluşlarının holdingleştiği veya bir holding bünyesine girdiği günümüzde, baskı biçimleri yeniden şekillenmiştir. Dolayısıyla gelinen süreçte doğrudan baskıdan söz etmek mümkündür ama asıl önemlisi medya organlarının holdingleşen yapıları nedeniyle çıkar çatışmalarının bir öznesi haline gelmiş olmalarıdır.

1.1.2. Liberal Özgürlükçü Kuram

Otoriter Kuram'ın temel felsefesine göre toplumsal ve siyasal mekanizmada yukarıdan aşağıya fonksiyonel olan kitle iletişim araçları anlayışı 17 ve 18. yüzyıllarda birçok ölkede yerini, liberal anlayışa bırakmak zorunda kalmıştır. Liberal yaklaşımın temel felsefesi, iktidarın merkezdeki erkin elinden alınıp halka verilmesidir (Vural S. , 1994, s. 18). Bu anlamda Liberal Özgürlükçü Kuram'ın kökenleri, kitle iletişim araçlarının siyasal erkin kontrol ve denetiminin dışına çıktığı dönemlere kadar dayanmaktadır. Tarihsel anlamda yönetim anlayışındaki bu değişimle birlikte Liberal Kuram'ın, Otoriter Kuram'a bir tepki biçimi olarak ortaya çıktığı söylenebilir (Işık, 2002, s. 15). Hallowel'e (1994, s. 63-68) göre de devleti bireylerin mutluluğuna giden yolda bir araç olarak tanımlayan Liberal Özgürlükçü Kuram, Otoriter Kuram'ın aksine devleti değil, bireyi merkeze almaktadır. Aşağıda da göröleceği gibi bu anlayış, liberal düşüncenin temel dayanaklarından kaynaklanmaktadır.

1680'li yıllardan sonra İngiltere ve Amerika'da uygulanmaya başlanan ve gittikçe neredeyse tüm dünyaya nüfuz eden liberal anlayışın tarihsel temelleri; Milton, Locke ve Mill'in görüşleri ile doğal rasyonalizm ve doğal hakların genel felsefesine dayanmaktadır. Buna göre medyanın temel amacı; bilgi vermek, eğlendirmek ve satış yapmak olduğu kadar, gerçeği ortaya çıkarmak ve devletin eylemlerini denetlemektir de. Yaklaşıma göre ekonomik anlamda gücü olan herkes medya organlarına sahip olabilir. Devletin denetiminden tamamen uzakta olan medyanın denetimi, kişisel haklar çerçevesinde bağımsız mahkemeler tarafından sağlanır. Medya özgürdür ancak hakaret, müstehcenlik, ahlaksızlık ve savaş zamanlarında kışkırtıcılık yapmak yasaktır (Siebert, Peterson, & Schramm, 1963). Söz konusu özgürlükçü liberal anlayış bile olsa, medyanın özgürlük sınırları bu yaklaşımda da bulunmaktadır. Ancak bunlar, iktidarlardan ziyade bireyi ve toplumu korumaya yönelik sınırlar olarak çizilmektedir.

Keane'ye (2015, s. 27) göre; basın özgürlüğünü temelde destekleyen Euro-Amerikan devrimi; özellikle 18. yüzyılda, devlet ve iktidar sansürünün sınırlarının ne olacağı konusunda farklı felsefi fikirlerin geliştirilmesine neden olmuştur. İfade özgürlüğü, yayıncılık ve okuyucuları ifade eden bu felsefi yaklaşımlar günümüzde pek ele alınmamaktadır. Sözü edilen felsefi metinlerin günümüzde çoğunun baskısı tükenmiş ve bu metinlere ilgili sosyal

bilimlerinin ders kitaplarında da rastlanılmamaktadır. Oysa bu metinler; modernliğin başlangıç evresinin en heyecanlı metinleridir ve ‘devlet sansürünün’ kaldırılmasını isteyenlerin incelikli iddialarıdır.

Liberal yaklaşımın temelinde; devlet ve ekonomik alanın birbirinden ayrılığı ile bu ikisinin birbirlerine müdahale etmemeleri ilkesi bulunmaktadır görüşünden hareket eden Güngör’e (2018, s. 364) göre; ‘bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar’ mottosu çerçevesinde işlemesi öngörülen liberalizmin ekonomik anlayışı; ekonominin devletten bağımsız özel mülkiyet ilişkileriyle yürütülmesi şeklindedir. İletişim araçları da bu noktada devletin değil, özel teşebbüsün işleyiş alanı içerisindeydir. Modern basının ortaya çıkmaya başladığı 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren basın işlerinin gerçekleştirildiği matbaaların işletilmesi özel mülkiyet ilişkileri içinde biçimlenmiştir.

Liberal düşünce bir nevi modern kapitalist sistemlerin düşünsel altyapısını oluşturmaktadır. Kapitalist toplumlarda liberalizmin düşünsel birikimi üzerinde şekillenen siyasal rejimler, kısaca ‘klasik demokrasi’ olarak tanımlanır. Liberal sistemin politik felsefesini benimseyen ülkeler arasında önemli farklar vardır ancak, aynı zamanda bu ülkelerin tümünde ortak olarak benimsenen temel ilkeler de bulunmaktadır (Kaya R. , 1985, s. 40-41). Bu temel ilkeler; ekonomik serbestlik ve düşünce özgürlüğünü güvence altına aldığı gibi; düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünü, yani bir nevi basın özgürlüğünü de güvence altına almaktadır.

Liberal Medya yaklaşımına göre birey dilediği şeyi yayınlamada özgürdür. Bu özgürlük; düşünce ve ifade özgürlüğü, düşünceleri anlatma ve yayma özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ile toplantı ve gösteri gibi özgürlüklerinin bir devamıdır. Buradan da anlaşılabacağı üzere yaklaşımın temel ilkeleri, klasik liberal demokrasinin ilkeleriyle özdeşdir. Bu ilkeler; halk iradesinin üstünlüğüne, akla, gerçeğe, bireyin dürüstlüğüne, ilerlemeye işaret eder (Kaya R. , 1985, s. 41). Buna göre medya, kamunun gözcüsüdür ve kamu adına iktidarı, iktidar adına da halkı gözetler. Kamusal alanda yaşanan sorunları gündeme getirerek devleti bilgilendirirken aynı zamanda devletin işleyişi hakkında kamuyu da bilgilendirir. Liberal anlayışta kitle iletişim araçlarına bu şekilde gözcülük rolünün verilmesi, bu araçların yasama, yürütme ve yargı erklerinden sonra ‘*dördüncü kuvvet-güç*’¹ olarak tanımlanmasını sağlamıştır.

¹ İlk olarak 19. yüzyılın ortalarında siyaset literatüründe telaffuz edilen ‘*dördüncü güç*’ kavramı sonraki süreçte demokratik toplumların yasama, yürütme ve yargı ile birlikte olmazsa olmaz erklerinden biri haline geldi. Etimolojik olarak terim ilk olarak Tom Jones romanının yazarı Henry Fielding tarafından 18’inci yüzyılın başlarında kalabalıklar (*mob*) için kullanılmıştır. Fielding’e göre siyaset yazarları toplumda üç gücün olduğunu söylüyorlardı: Kral, Lordlar ve Avam. Oysa Fielding’e göre bunların dışında toplumda çok büyük ve güçlü dördüncü bir güç daha mevcuttu ve bu güç ‘*kalabalıklar*’ yani ‘*proleterya*’ydı. Daha sonra siyaset kuramcısı Edmund Burke ‘dördüncü güç’ terimini basına özdeşleştirdi. Burke’ye göre ise parlamentodaki güçler olan Kilise, Lordlar ve Avam’ın dışında ‘*Basın Locası*’ dördüncü güçtü ve bu dördüncü güç diğer üç güçten daha güçlüydü. Sonraki süreçte bu klişeyi Thomas Carlyle ve Thomas Barington Macaulay’ın da aralarında bulunduğu bazı

Tıpkı Otoriter Medya Kuramı'nda olduğu gibi Liberal Çoğulcu Medya Kuramı'nın da dayandığı prensipleri kategorize eden McQuail (1994, s. 125-26), medyanın işleyişi ve düzenlemesini sekiz ana başlık altında toplamaktadır. Buna göre Liberal Medya Kuramı'nda kitle iletişim araçları, üçüncü bir oluşum tarafından sansüre tabi tutulmamalıdır. Her kişi veya topluluğa açık olması gereken yayın faaliyetleri için önceden izin alma zorunluluğu bulunmamalıdır. İktidarın, yönetici sınıfın ve siyasi partilerin eylemlerine yönelik yapılan eleştiriler yayınlar sonrasında bile herhangi bir cezaya tabi tutulmamalıdır. Haberlerin yayınlanması için iletişim araçlarına baskı uygulanmamalıdır. Kitle iletişim araçlarında doğrular kadar yanlışlara da yer verilmeli, böylece düşünce ve inanç düzleminde bireyin doğru ile yanlış karşılaştırmasına olanak tanınmalıdır. Yayınlanacak materyalin toplanması kurallarla sınırlandırılmamalıdır. Uluslararası basın organları ile bilgi alış-verişlerine kısıtlama getirilmemelidir. Gazetecilerin, üstlendikleri sorumluluklar ölçüsünde yetki talep etme hakları vardır. Vural'a (1994, s. 23) göre, McQuail tarafından kategorize edilen Liberal Kuram'ın bu ilkeleri; demokrasinin başarısı açısından gerekli görülen, devletin denetim alanını sınırlandırmaya yönelik ve özellikle devletin düzenlenme ile ilgili sahiplik yetkilerini kullanırken, araç üzerinde de sınırlandırmaya gitmemesi ile ilgilidir. Bu anlamda Özgürlükçü Kuram insanların gerçeğe ulaşmasının rasyonel yolunun, çoğulcu fikirlerin yer aldığı ve Milton'un² 'Fikirlerin Özgür Pazar Yeri' olarak tanımladığı kitle iletişim araçlarında yapılan tartışmalardan geçtiği fikrine dayanmaktadır.

Liberal anlayışın düzenleme ilkelerini 'serbest girişimcilik' ve 'serbest dolaşım' olarak kategorize eden Kaya (1985, s. 45-47), serbest girişimcilik ilkesini iletişim özgürlüğünün ilk koşulu olarak ifade etmektedir. Buna göre basın kurumlarının işletilmesinde geçerli olacak kurallar diğer alanlardaki işletmelerin etkinliklerini düzenleyen kurallarla aynı olmalıdır. İletişim alanında üretim ve dağıtım ile ilişkin her şeyin serbest bir şekilde yapılması anlayışı beraberinde şu sonuçları getirmektedir: "İletişim kuruluşlarının herhangi bir ön izne tabi olmadan kurulabilmeleri olanaklı olmalıdır. Gazeteciliğin meslek olarak seçilmesi için kısıtlayıcı bir ön koşul bulunmamalıdır. Herhangi bir şeyin gazetecilerin istekleri dışında yayınlanması için baskı ve zorlama yapılmamalıdır. Yasalarla sınırları önceden belirlenmiş ve

tarihçiler tarafından yaygınlaştırıldı. Nihayetinde terim, *The Times*'in ünlü editörü Thadeus Delane basının işlevleri açısından yeniden formüleştirdi (Kocabaşoğlu & Akan, 2019, s. 1).

² Milton, devlet düzenlemesinin tamamen dışında, sınırsız bir basın özgürlüğünden yana değildi. Bazı Papacı softaların kitaplarının elden geçirilmesinin gerekli olacağını söylüyordu. Milton, erdem kavgasında hoşgörüsüzlerin hoş görülmesinin bindiği dalı kesmeye benzeyeceğini vurguluyordu. İletişim araçlarının görevlerini kötüye kullanmaları ya da aşırıya gitmeleri durumunda yayınladıktan sonra cezalandırılmasına karşı olmayan Milton'un basılı fikirlerin toptan yasaklanmasının kötü olduğu konusunda en ufak bir şüphesi yoktu. Çünkü bu, iyi ya da kötüyü bilmekle malı gümrük vergisine bağlamak arasında fark görememek olurdu (Keane, 2015, s. 28).

kişisel hayatın gizliliği, vatana ihanet, vatan güvenliği gibi ‘kutsal’ konular dışında, iktidarlara karşı düşünce açıklama, eleştiri yapma yayın sonrasında da bir suç kovuşturmasına konu olmamalıdır”. Serbest dolaşım ilkesinde ise gazetecilerin olaylara ulaşma ve haberi, bilgiyi elde etme özgürlüğü; olayı, iletiyi aktarma özgürlüğü; iletiyi alma, iletiye kavuşma özgürlüğü koşulları yer almaktadır.

Liberal Medya Kuramı, aslında farklı toplumlarda farklı gereksinimlere bir yanıt olmuştur. Baskıcı veya sonrasında sömürgeci yönetimlere karşı çoğu zaman ifade biçiminin şekillenmesinde önemli roller üstlenmiştir. Benzer şekilde bir toplumda kendini mevcut sistem içinde baskı altında hisseden dini veya kültürel gruplar, liberal medya anlayışı ile seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Yani Özgürlükçü Kuram, mevcut siyasal iktidarın tek taraflı, kimi zaman keyfi uygulamalarına karşı bir savunma şekli olmuştur.

Özgür bir medya ortamı felsefesini benimsemesine karşın liberal anlayış bazı noktalarda eleştirilmiştir. Curran ve Seaton’a (1992, s. 278) göre bu eleştirilerden biri kitle iletişim araçlarının ekonomik yapılanmaları ile ilgilidir. Buna göre medya sektöründeki yoğunlaşma ve tekelleşme eğilimleri, herkesin bu alana girmesini engellediği gibi, mesajların da benzeşmesine yol açmıştır. Medya bu noktada mülkiyet yapısı nedeniyle eleştirilmiştir. Çünkü; sanayileşmiş, tekelleşmiş, kapitalist sistem içinde kendine bir konum belirlemiş kitle iletişim araçlarının gerçekleri yansıtmaması, özgür davranması mümkün değildir.

Liberal Çoğulcu Medya Kuramı’nda, kitle iletişim araçları bireylere yol gösterici ve bilgi sağlayıcı olarak değerlendirilmesine rağmen, uygulamada bazı zaaf ve eksiklikler ortaya çıkmıştır. Bu zaaf ve eksiklikler aynı zamanda liberalizm düşüncesinden kaynaklanmıştır. Sınırsız basın özgürlüğü fikri ve idealize edilmiş basın anlayışı, uygulamada tam olarak karşılığını bulamamıştır. İletişim araçları; hükümete ve siyasilere yakın bir ilişki ile bağlandığından, her ikisinin de eylemlerinden kaynaklanan sorunları eleştiremez bir noktaya gelmiştir (Negrine, 1991, s. 25-26). Bu noktada basının tercihini siyasal ve toplumsal dünyanın ana belirleyicileri olan siyasi ve iktisadi güç kaynaklarından yana kullanması, toplumsal problemlerin basmakalıp bir şekilde gündeme getirilmesini de beraberinde getirmiştir. Özellikle iletişim araçlarının 19. ve 20. yüzyıllarda devletin çıkarları ile özdeşleşmesi, siyasi aktör ve partilerle bağ kurması halka karşı olan sorumluluklarını unutmalarına neden olmuştur. Bütün bunlar, Liberal Kuram’daki özgür basın anlayışını tam olarak yok etmese bile, zaafa uğramasına neden olmuştur ve olmaktadır. Çünkü basın özgürlüğü fikri, kitle iletişim araçlarının devletten yapısal ve örgütsel anlamda bağımsızlık kazanması olgusuna dayanmakta ve bu suretle var olabilmektedir (Işık, 2002, s. 23). Liberal yaklaşımlarla ilgili bu eleştiriler;

daha özgür ve daha sorumlu basın anlayışına işaret eden yaklaşımların gelişmesine yol açmıştır. Bu yeni ve aslında tamamlayıcı yaklaşımların çıkış noktası, liberal anlayışın eksik kalan yanlarının düzeltilmesine dayanmaktadır denilebilir.

1.1.3. Toplumsal Sorumluluk Kuramı

Toplumsal Sorumluluk Kuramı; yukarıda da ifade edildiği gibi basın özgürlüğünün liberal anlayışın öngördüğü kuramsal çerçevede gerçekleştirilememesi ve bu noktadaki beklentilere cevap verilmesinde liberal düşüncenin yetersiz kalmasına tepki olarak Amerika’da ortaya çıkmıştır (Kaya R. , 1985, s. 52). 1947 yılında basın özgürlüğünün uygulamadaki durumunun nasıl olduğuna dair bir araştırma yapan Hutchins Komisyonu raporuna göre; basın özgürlüğü ile basının sorumluluğu arasında bir çelişki bulunmaktadır. Basın özgürdür fakat aynı zamanda basının bir kamu hizmeti yerine getirdiği unutulmamalıdır. Teknolojik yenilikler ve basın alanındaki ticari oluşumlar nedeniyle bazı bireylerin ve grupların basından yararlanma olanağını azaltmıştır (Mora, 2008, s. 9). Dolayısıyla komisyonun raporuna göre; geline nokta kitle iletişim araçlarının yanlışları kamusal bir tehlike haline gelmiştir ve buna müdahale edilmesi gerekmektedir. Toplumsal Sorumluluk Kuramı fikri bu rapor ve benzeri görüşler çerçevesinde şekillenmiştir.

Bu anlamda kuram, temelde özgürlükçü kuram içerisinde filizlenmesine rağmen aynı zamanda ona bir tepki olarak da görülebilir. Liberal Kuram’a getirilen en önemli eleştirilerden biri, dayandığı sınırsız özgürlük ve bu özgürlüklerin kötüye kullanılması noktasında ayırt edici kesin ölçütlere yer vermemesidir. Dolayısıyla liberal öğretinin özgürlük kavramı; muğlak, tutarsız ve belirsizdir. Çebi’ye (1999, s. 1564) göre, teknolojik ve ekonomik gelişmeler ile birlikte liberal medya düzeninin teorik olarak öngördüğü serbest düşünce pazarını oluşturmada ve toplumun beklentilerini karşılamadaki yetersizlikleri, Toplumsal Sorumluluk Kuramı’nın ortaya çıkmasına neden olmuştur. İki yaklaşım arasındaki temel ayrım ise hükümetin rolünde ortaya çıkmaktadır. Liberal anlayış, iletişim alanına hükümetin hiçbir müdahalesini kabul etmezken; Toplumsal Sorumluluk yaklaşımı, hükümetin bu alandan elini tamamen çekmemesi ve medyayı özdenetim yoluyla sorumlu olmaya zorlaması gerektiğine inanır.

Ayrıca; 20. yüzyılda teknolojik gelişmelerle paralel olarak radyo ve televizyonun etkili birer kitle iletişim aracı haline gelmeleri ve bu araçlarla birlikte reklam olgusunun farklı bir boyuta taşınması Işık’a (2002, s. 28), göre reklamverenlerin medya üzerindeki etkinliklerinin artmasına neden olmuştur. Bununla birlikte medya kurumlarındaki tekelleşme olgusu; çokseslilik ilkesine darbe vurmuş, bunun kaçınılmaz sonucu olarak da basın özgürlüğü az

sayıdaki kitle iletişim aracı sahibinin özgürlüğüne evrilmiştir. Yani liberal anlayışın öngördüğü gibi kitle iletişim araçları toplumun değil; sahiplerinin ve reklamverenlerin sesi olmaya başlamıştır.

Bu anlamda Toplumsal Sorumluluk Kuramı, basın bağımsızlığı ilkesi ile topluma karşı ödevlerini bağdaştırmayı amaçlamaktadır. Kuram temelde, kitle iletişim araçlarına toplumsal yaşamda sorumluluk işlevleri yüklemektedir. Medya sahipleri de toplumun beklentilerinin yerine getirilmesi noktasında sorumluluk altındadır. Bu nedenle liberal öğretilerdeki pazar mekanizmasına bağlanan basın özgürlüğü anlayışı ile yetinilmemeli ve yeni bir denetleme mekanizması geliştirilmelidir (Kaya R. , 1985, s. 53). Bu da sorumluluk ilkesi çerçevesinde ele alınması gereken bir meseledir. Öyle ki, kuram, sorumluluğu yayın örgütleri, halk ve hükümetlere farklı şekillerde yüklemektedir. Peterson'a (1963, s. 83-95) göre yaklaşımın yayın örgütlerine, halka ve hükümete düşen sorumlulukları yerine getirme ilkeleri şu şekilde özetlenebilir: Medya; günün olaylarını evrensel düzeyde, doğru ve ayrıntıları da içerek biçimde gerçeği gerçek, düşünceyi düşünce olarak vermeli. Haberin doğruluğu noktasında, haber kaynakları dikkatli bir şekilde araştırılmalı ve net bilgilerin verilmesine özen gösterilmeli. Yayınlar, toplumdaki grupları sergileyecek nitelik ve içerikte olmalı ve hükümete karşı halkın koruyuculuğu esas alınmalıdır. Halka düşen sorumluluk ise kâr amacı gütmeyen kitle iletişim araçlarına yönelmeleri ilkesine dayanmaktadır. Buna göre halk; kâr amacı gütmeyen medya araçlarının görevlerini yapmaları için yardımcı olmalıdır. Bu noktada halk ve hükümet işbirliği içinde olmalıdır. Hükümetin sorumluluğu ise şu ilkelere dayanmaktadır: Yurttaşların iletişim gereksinimlerinin karşılanması için yardımcı olmak; kendisi medya alanına girişimci olarak girse bile, özel teşebbüsleri desteklemek.

Kuramın; kitle iletişim araçlarına bilgilendirme ve eğlendirme gibi işlevlerin yanı sıra toplumdaki çatışmaları tartışmaya çevirme görevi de yüklediğini aktaran Severin ve Tankart'a (1994, s. 505) göre, bu durum ancak sorumluluk anlayışı çerçevesinde gelişebilir. Basının bağımsızlığı kadar topluma karşı sorumlu olduğunu da öne çıkaran yaklaşıma göre basın özgürlüğü, kontrollü bir özgürlüktür (Işık, 2002, s. 31). Bu durumda kitle iletişim araçları, toplumun beklentilerini dikkate alarak, toplumsal amaç ve beklentileri yansıtmalıdır.

McQuail' (1994, s. 128-129) göre Toplumsal Sorumluluk Kuramı'nın temel önermeleri şu şekildedir:

- Basının topluma karşı temel yükümlülükleri vardır. Basın kurumları bu yükümlülükleri kabul etmelidir.

- Yükümlülükler yerine getirilirken; bilgi verme, eğlendirme, gerçeğe, nesnelliğe ve dengeye özen gösterilmelidir.

- İletişim araçları mevcut yasalar ve yerleşmiş kurumlar çerçevesinde özdenetimini sağlamalıdır.

- Değişik görüşlere yer vererek çoğulcu anlayış sağlanmalı ve cevap hakkını tanınmalıdır.

- Başta kamu düzenini bozmaya yönelik eylemler olmak üzere, suça, şiddete yönelik yayınlardan kaçınılmalıdır.

- Basın, kamu yararı söz konusu olduğunda müdahaleyi kabul etmelidir.

Kaya (1985, s. 53-54) yaklaşımın eksiklik ve tutarsızlıkları ortadan kaldıracak, bir arada veya ayrı olarak uygulanabilecek üç önlem önerisi getirdiğini aktarmaktadır. Bunlardan birincisi, radyo ve televizyon yayınları için bağımsız kamu kuruluşlarının kurulmasıdır. İkincisi ise yazılı basın dışındaki iletişim araçlarının mülkiyetinin özel teşebbüslere bırakılması ile birlikte; bu alanda çalışanların meslek anlayışlarının geliştirilerek, kendi kendilerini denetlemelerinin sağlanmasıdır. Üçüncüsü ise serbest piyasa koşullarında kitle iletişim araçlarını toplumsal amaçlardan uzaklaştıran baskıların önüne geçilmesi adına, hükümetler tarafından kamu yararı ilkesince basın kurumlarının ekonomik anlamda desteklenmesidir. Ancak özgürlükçü yaklaşımın eksiklikleri noktasından hareketle geliştirilen bu yaklaşımda da uygulamada karşılaşılabilecek eksiklik ya da tutarsızlıkları ortadan kaldıracak somut bir düzenleme modeli öngörülmemektedir.

1.1.4. Sovyet Totaliter Medya Kuramı veya Sosyalist Kuram

Sovyet Totaliter veya diğer adıyla Sosyalist Medya Kuramı, 1917 Rus devriminin ardından ortaya çıkmış ve sosyalist rejim ilkelerine göre biçimlenen medya yapılanmasını ifade etmektedir. Kuram, bir anlamda iletişim araçlarının devletin kontrolünde olması gerektiği görüşü ile Otoriter anlayışın bir uzantısı olarak görülebilir (Işık, 2002, s. 34). Bu anlamda Sovyet basını ve diğer kitle iletişim araçları, 1920'li yılların başında rejime uygun biçimde Marksist öğretiyeye dayalı olarak Lenin'in koyduğu ilkeler çerçevesinde farklı bir normatif yaklaşımla yeniden örgütlenmiştir.

Bu yeni iletişim sistemi, zaman içerisinde genişleyerek diğer sosyalist ülkelerin iletişim alanlarındaki düzenlemelerine bir örnek teşkil etmiştir (Kaya R. , 1985, s. 55). İlk sanayi devriminden sonra, mutlak demokrasiye ulaşmanın yöntemleri üzerine çalışan Sovyet rejimi Vural'a (1994, s. 28) göre, kendi iletişim araçları sistemini kurmuştur. Buna göre sınıfsız bir toplum yapısı hedefleyen Sovyet Rusya, basını da komünist partinin amaçlarını gerçekleştirme

noktasında bir araç olarak konumlandırmıştır. İletişim araçlarının hükümet ve iktidarların amaçlarına müdahale etmekten kaçınması gerektiğini savunan otoriteci anlayışın medya üzerindeki ‘negatif’ denetimi Totaliter Yaklaşımda; komünist partinin amaçları doğrultusunda çalıştırarak ‘pozitif’ bir denetime evrilmiştir denilebilir. Anlaşılacağı üzere iki kuram arasında denetimin yönü noktasında bir farklılık bulunmaktadır. Ancak her iki kuramda da medya sıkı bir denetim altında olduğu ve iletişim araçları iktidardaki gücün görüşlerine göre hareket ettiği için yetkeci yönleri ağır basmaktadır.

Siebert ve arkadaşlarına (1963, s. 7) göre Sovyet Totaliter Medya Kuramı’nda basının temel amacı; Sovyet-sosyalist sistemin başarılı olması ile devamlılığını sürdürmesi noktasında parti diktatörlüğüne destek olmaktır. Bu noktada iletişim araçlarını kullanma hakkı, komünist parti üyelerine veya partiye sadık olan kişilere verilmiştir. Buna göre kuram; sadece komünist Sovyet rejiminde değil nasyonal sosyalist Hitler Almanya’sı ile Mussolini İtalya’sı için de geçerlidir.

Tarihsel maddecilik veya diyalektik maddecilik olarak bilinen Marksist öğreti çerçevesinde gelişen Sosyalist Medya Kuramı’nın en önemli dayanak noktalarından biri ‘devlet kuramı’dır. Bu devlet anlayışını belirleyen önemli iki öge ‘sınıf’ ve ‘iktidar’dır. Burada devlet, iktidarı belirleyen bir araçtır. İktidar, üretim araçlarının mülkiyetini ve denetimini elinde bulunduran sınıf veya sınıflara aittir. İktidarın işçi sınıfının elinde olmasını amaçlayan sosyalist devlette, temel üretim araçları kamusal mülkiyet altında toplanmıştır. Burada siyasal ve iktisadi yaşamın temel politika belirleyicisi ve düzenleyicisi komünist partidir. Bu noktada rejimin dayandığı en temel unsur, sınıfsal temelde karşıtlarına göre baskıcı yöntemlerin kullanılmasını meşru bir hak olarak görmesidir. Devletin resmi ideolojisi tarihsel ve diyalektik maddeciliktir (Kaya R. , 1985, s. 55). Bu halde iletişim sistemi de temel politika belirleyicisi olan komünist partinin, dolayısıyla iktidarın katı kontrolü altında, işçi sınıfının çıkarlarını koruyan bir araçtır.

Marksist öğretilerde demokrasi ve özgürlük kavramları klasik anlayışlardan ayrılmış ve farklı bir içerik kazanmıştır. Örneğin bu öğretinin devlet anlayışında demokrasi, temel hak ve özgürlüklerin soyut bir şekilde yer aldığı bir kavram olmanın dışında düşünülmektedir. Buna göre demokrasi, toplumların ekonomik ve sosyal yapılarındaki somut değişiklikler yoluyla gerçekleştirilebilecek ve süreklilik arz eden bir süreç olarak görülmektedir. Burada en önemli nokta, bireyin devlete karşı korunmasının bir sorun olarak görülmemesidir. Yani kısaca demokrasi, toplumdaki yapısal değişikliklerden sonra artan ve daha iyi dağıtılan üretim ilişkileri sayesinde geliştirilebilecektir. Görüldüğü gibi klasik anlayıştaki ‘özgürlük’ kavramı Marksist öğretilerde ‘özgürleştirme’ kavramı ile yer değiştirmektedir. Özgürleştirme’yi

gerçekleştirecek olan da işçi sınıfının bizzat kendisidir. İktidarın bu anlamda diğer sınıflara kapalı olması gerekir (Sosyal, 1974, s. 16). Rejimin bu şekilde formülize edilmesi kitle iletişim araçlarının düzenleme biçimini de ortaya çıkarmaktadır. En temel biçimiyle medya, Sosyalist Kuram'da kamusal mülkiyet altında örgütlenmiş ve komünist parti ilkeleri dahilinde 'özgürleştirme' işlevi taşımaktadır.

Marks ve Engels'in Alman İdeolojisi (2011, s. 75-86) kitabında ifade ettikleri “...*Maddi üretim araçlarını elinde tutan sınıf, aynı zamanda entelektüel üretim araçların da sahip olur.*” şeklindeki düşünce, Marksist öğretinin medya yapılanmasının nasıl olacağı konusunda fikir vermektedir. Işık (2002, s. 35), kitle iletişim araçlarının bugünkü niteliklerine kavuşması Marksist kuramın olgunluk dönemine varmasından sonraya denk geldiğini söylemektedir. Ancak, Marks ve Engels'in görüşleri ile Lenin ve Stalin'in iletişim araçlarının iktisadi ve teknolojik şartları noktasındaki somut formülleri, Sovyet Totaliter Medya Kuramı'nın felsefi ve siyasal dayanaklarını oluşturmuştur.

Yukarıda da değinildiği gibi Totaliter- Sosyalist rejimle yönetilen ülkelerde uygulanan kuram, Otoriter Kuram'la örtüşmesine rağmen aralarında temel farklar bulunmaktadır. Buna göre Sovyet Totaliter Medya Kuramı'nda medyanın rol ve işlevleri Otoriter Kuram'a kıyasla daha olumlu ve net bir biçimde ifade edilmektedir. Diğer önemli fark ise basın organlarının mülkiyetleriyle ilgilidir. Otoriter yaklaşımlarda özel teşebbüslere tamamen kapalı olmayan kitle iletişim alanı, bu özelliğine rağmen iktidarın sıkı denetimi altındadır. Totaliter yaklaşımda ise iletişim araçlarının özel teşebbüs eliyle idare edilmesi söz konusu değildir.

Totaliter Medya Kuramı'nın düşünsel temelinde yatan önemli öğeler bulunmaktadır. Sosyalist bir toplumda işçi sınıfı iktidarın sahibidir ve iktidarını devam ettirebilmek için diğer alanlarda olduğu gibi bilinç üretimini de denetimi altında tutar. Bu halde kitle iletişim araçları, işçi sınıfının ve başta komünist parti olmak üzere onu temsil eden kuruluşların kontrolü altındadır. Sosyalist toplumlar sınıfsız bir toplum düzeyine ulaştıkları için, uzlaşmaz sınıf çatışmaları geride kalmıştır. Dolayısıyla iletişim araçlarının farklı siyasal çıkarları yansıtmasına neden olacak bir yapılanmada bulunmasına gerek kalmamaktadır. Kitle iletişim araçları, toplumun tarihsel ilerleyişi içinde kolektif örgütleyici olarak önemli bir görev üstlenmiştir. Marksist anlayışta, liberal düşüncede geçerli olan bireysel yorum alanlarına yer olmadığı için yeni değerler dizgesi ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlardan hareketle kitle iletişim araçları; sosyalist devlet anlayışı gereğince 'oto düzenleyici' bir şekilde yapılandırılmıştır. Böylece medya, özerk bir sorumluluk taşıyarak, mesleksel kurallarını geliştirir ve sosyalist toplumun gereksinim ve isteklerine duyarlı bir şekilde yayın yapar. Yine Otoriter yaklaşıma benzer bir

şekilde Sosyalist yaklaşımda da sansür kabul edilmektedir (Kaya R. , 1985, s. 57-58). Yaklaşımda, kitle iletişim araçlarının ve çalışanlarının; sosyalist düzene, komünist partiye veya devlete karşı eleştirel yayınlarından ötürü cezalandırılmaları da öngörülmüştür. Sansür uygulamaları bu cezalardan biridir ve sansür yayından önce de uygulanabilmektedir.

Siebert ve arkadaşlarına (1963, s. 121) göre, kuramın temel işlevlerinden en önemlisi medyanın devlet ve yönetimi elinde bulunduran parti için bir araç görevi görmesidir. Medya aynı zamanda devlet ve parti etkisindeki diğer araçlarla entegre bir haldedir. Kitle iletişim araçlarının mutlak uyması gereken sorumluluklar vardır, propaganda da bunlardan biridir. Nihayetinde Sosyalist Kuram'da medya, parti devriminin en önemli araçlarından biridir.

Sovyet Totaliter Kuram'da kitle iletişim kuramlarının en başta işçi sınıfının çıkarlarını korumak üzere örgütlendiğini söyleyen Denis McQuail'e (1994, s. 130) göre özel mülkiyetin söz konusu olmadığı bu düzenlemede medya; bilgilendirme, eğitime, sosyalleştirme ve gerektiğinde harekete geçirme gibi görevleri yerine getirmelidir. Kitle iletişim araçları, Marksist öğretisi ve Leninist düşünce prensipleri doğrultusunda objektif olmalıdır. Medya dünyadaki komünist rejimleri destekleyici nitelikte içerikler üretmelidir.

1.1.5. Gelişme Kuramı

Siebert ve arkadaşları tarafından geliştirilen Basının Dört Kuramı etrafında çalışmalar yapan Denis McQuail (1994, s. 131), özellikle sömürge altında bulunan ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra, bu ülkelerin iletişim sistemlerini analiz eden iki yeni kuram geliştirmiştir. Bu noktada, özellikle gelişmekte olan ülkelerin; teknik altyapıları ile ekonomik ve sosyal şartları gelişmiş ülkelere farklı olduğu görüşü ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, iktisadi ve teknolojik anlamda yetersiz olduklarından dışa bağımlı olan, kitle iletişim altyapıları ile uzmanlık becerileri noktasında eksiklikleri bulunan ve bağımsızlıklarına geç bir tarihte kavuşabilmiş benzer sosyoekonomik özelliklere ve niteliklere sahip olan devletler; siyasal, iktisadi ve toplumsal yapılarına uygun iletişim sistemleri geliştirmişlerdir.

Gelişmekte olan ülkelerin gelişme düzeyleri, iktisadi ve toplumsal yapıları birbirinden farklı olduğu için bu ülkelerin kendi sorunlarına yaklaşımları, kullandıkları modeller ile gelişme stratejileri de farklı olacaktır. Fakat bu farklılıklara rağmen kitle iletişim alanında benzer düzenlemeler söz konusudur. Bu ülkelerin hemen hepsinde iletişim alanı ulusal hedeflere ulaşmak için seçkin bir konumdadır. Dolayısıyla, ulusal kalkınma için belirlenen hedeflere ulaşılmasında iletişim araçlarının önemli katkıları bulunmaktadır (Kaya R. , 1985, s. 59). Özetlemek gerekirse; az gelişmiş ülkelerin büyük bir kısmında bir yandan iletişim araçlarının

nicel ve nitel gelişimi amaçlanırken öte yandan kullanım için bir model aranmaktadır. Ve bu model o ülkelerin ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde düşünülmektedir.

Bu anlamda Gelişme Kuramı bir model olarak ortaya çıkmıştır ve bu iletişim kuramına göre kitle iletişim araçları toplumsal gelişme ve ekonomik kalkınma için bir araç olarak kullanılmalıdır. Yani medya; devletin ulusal politikasıyla uyumlu bir yayın politikası izleyecek, ülkenin gelişmesinde üzerine düşen görevleri yerine getirecektir. Benzer şekilde medya, ulusal dil ve kültür ile coğrafi ve siyasal yakınlığı olan diğer ülkelerle ilgili gelişmelere öncelik verecektir (Vural S. , 1994, s. 30). Ancak Kaya'ya (1985, s. 59) göre; gelişme yolundaki ülkelerin değişken yapıları ve çeşitlilik arz eden koşulları nedeniyle, bu ülkelerin iletişim alanındaki düzenlemelerini genel bir çerçeve ekseninde değerlendirmek kolay olmamaktadır. Bu durumda tek bir gelişmeci yaklaşım veya normatif kuramdan söz etmek mümkün değildir. Bunun da ötesinde, gelişmekte olan ülkelerin konumu, daha önce sözü edilen diğer yaklaşımlara da pek uymamaktadır.

Gelişme Kuramı'nın kurucusu olan McQuail'e (1994, s. 131) göre, gelişmekte olan ülkelerde Siebert ve arkadaşlarının geliştirdikleri dört basın kuramının uygulanmasını zorlaştıran bazı temel koşullar vardır: Bu ülkelerin konum, yapı, sorun ve siyasal yapıları gelişmiş medya sistemleri için yetersizdir. Bu ülkeler, başta teknoloji olmak üzere, mesleki yetenek ve kültürel üretim eksiklikleri nedeniyle diğer ülkelere bağımlıdır. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmeye karşı ulusal öncelikleri vardır ve bunlar diğer kurumlar gibi iletişim sistemlerinin de önceliği olmalıdır.

İdeolojilerinin ortaya çıktığı koşulların özellikleri itibariyle, üçüncü dünya ülkelerinin ya da gelişmekte olan ülkelerin iletişim sistemlerini karşılayan Gelişme Kuramı (Vural S. , 1994, s. 30); bu ülkelerin, özgürlükçü anlayışı benimsemeleri nedeniyle demokrasinin işlediği ve Toplumsal Sorumluluk Kuramı'nın benimsendiği ülkeler kadar özgürlükçü olmayan; Otoriteci Kuram'ın uygulandığı ülkeler kadar da baskıcı olmayan bir kitle iletişim sistemine sahiptir. Kuramın geliştiricisi McQuail (1994, s. 131-133) göre Gelişme Kuramı'nın ilkeleri şu şekildedir:

- Kitle iletişim araçları ulusal politikayla uyumlu bir şekilde yapılanmalıdır.
- Ülkenin toplumsal ve ekonomik önceliklerini ön plana çıkarmakla görevli olan iletişim araçlarının özgürlükleri çıkarlar doğrultusunda şekillenir ve gerektiğinde bu özgürlükler kısıtlanabilir.
- Bu noktada kitle iletişim araçları çalışanlarının özgürlükleri kadar sorumlulukları da vardır.

- İletişim araçları ulusal kültür ve ulusal dili ön plana çıkarmalıdır.
- Devlet, ülkenin gelişme hedefleri doğrultusunda iletişim araçlarını destekleyebilir veya doğrudan kontrol altında tutabilir.

1.1.6. Demokratik Katılımcı Medya Kuramı

Önceki kuramların yetersiz oldukları noktasından hareketle geliştirilen Demokratik Katılımcı Medya Kuramı, yönetime katılımın esas alındığı toplumlarda uygulanan bir iletişim sistemidir. Gelişmeci Kuram'da rastlanan toplumun üst düzeyindeki değerlerin alt düzeylere doğru aktığı iletişim sisteminden çok, iletişimin yatay ve aşağıdan yukarıya aktığı bir sistem öngörülmüştür. En önemli etkisi ise; toplumsal sorumluluk normlarına göre kurulan, merkezileşmiş ve bürokratikleşmiş kamu yayın kurumları karşısında, ticarileşmiş ve tekelleşmiş özel araç sahipliğine bir tepki oluşudur. Böylece 19. yüzyılın siyasal, ekonomik devrimlerle başlattığı toplumsal değişme sürecindeki demokratikleşmeye yardımcı olacağı umut ve beklentileriyle bir araç sistemi olan 'Demokratik – Katılma İletişim Araçları' adıyla kamu yayın sistemi fikri ortaya atılmış ve böylece Demokratik Katılımcı Medya Kuramı doğmuştur (Vural S. , 1994, s. 31). Bazı noktalarda Gelişmeci Medya Kuramı ile örtüşse de kuramın temel ilkesi, iletilerin yatay ve aşağıdan yukarıya doğru olmasıdır.

Bundan da anlaşılabacağı üzere zaman içerisinde kitle iletişim araçlarında tekelleşme eğilimlerinin artması, iletişim alanındaki merkezileşme ve bununla birlikte gelen bürokratikleşme gibi durumlar, kuramın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Demokratik Medya Kuramı'na göre; medya organlarının takipçilerin denetiminde ve toplumsal yaşamla iç içe olmaları, karar verme noktasında eşit katılım için fırsatlar doğurmaktadır. Bu anlamda halkın yönetime katılım sağlamasının yolu açılırken, kitle iletişim araçları da gruplar arasında etkileşimi sağlayan bir araçtır (Işık, 2002, s. 41). Kuramın geliştirilmesindeki genel mantığa göre, iletişim araçlarının büyümesi ve sonrasında tekel haline gelmesi, kamu yararı ilkesine uygun yayın yapılmasını engellemektedir.

Engellenen bir başka durum ise, küçük grupların böyle bir ortamda araca ulaşamamalarıdır. Bu nedenle kitle iletişim araçlarının; toplumun büyük kesimlerinin yanı sıra küçük gruplarının da ulaşabilecekleri, bölge düzeyleri de dikkate alınarak kamu yararına yönelik çalışabilecekleri şekilde düzenlenmelidir (Vural S. , 1994, s. 32). Denis McQuail'e (1994, s. 135-136) göre kuram; merkezileştirilmiş, yüksek değerli, profesyonelleştirilmiş, devlet kontrolündeki medyanın sürekliliğini reddetmektedir. Bunun yerine; kurumsallaşmama, miktarın küçüklüğü ve çoğulculuk savunulmaktadır. Kuram bu farklı çoğulcu anlayışı ile

özgürlükçülük, ütopyacılık, sosyalizm, eşitlikçilik, çevrecilik ve yerellik gibi öğelerin bir sentezi olarak görülmektedir. Buna göre kitle iletişim araçları, bireylere karar mekanizmalarına katılabilmeleri için fırsat yaratmalı, sosyal yaşamla daha fazla iç içe olmalıdır. Bütün bunların pratiğe yansımaları ise, mikromedya, sokak bildirileri ve politik posterlerdir.

Demokratik Katılımcı Medya Kuramı'na göre kitle iletişim araçlarının toplumsal yapı içerisindeki temel işlevi; demokratik kültürle yönetilen bir toplumda bu kültürün özü gereği halkın yönetime katılımını sağlamaktır. Dolayısıyla medya organlarının varlık nedeni halk olduğu için sorumlu bir anlayışla hizmet verecekleri kesim de halk olmalıdır. Bunun bir uzantısı olarak, yerel toplulukların da iletişim hakkı için kendi araçlarına sahip olmaları gerekir. Bu çerçevede bakıldığında kitle iletişim araçlarının denetlenmesinde yetkili organ olarak halk vardır (Vural S. , 1994, s. 32). Kuramın geliştiricisi olan Denis McQuail (1994, s. 135-136); kitle iletişimi alanındaki tekellerin nasıl ortadan kaldırılacağına dair bir çözüm yolu sunmasa da küçük ölçekte, yerleşmiş ve etkileşimli iletişim araçlarının kitlelerin katılımına daha açık olacağını savunmaktadır. Bu anlamda Demokratik Katılımcı Medya Kuramı'nın önerileri şu şekilde sıralanmaktadır:

- Yurttaşlar ve azınlık grupları, medyaya erişme ve gereksinimleri doğrultusunda bilgilendirilme hakkına sahiptirler.

- Medyanın örgütlenmesine ve içeriğinin belirlenmesine iktidar etki etmemelidir.

- Medyanın varoluş nedeni, şirketler veya müşteriler değil, izleyiciler olmalıdır.

- Gruplara, örgütlere ve yerel topluluklara kendi medyalarına sahip olma hakkı tanınmalıdır.

- Küçük çaplı, karşılıklı etkileşimli ve katılım kolaylaştırıcı medya tek yönlü profesyonelleşmiş medyadan daha iyidir.

- İletişim alanında çalışanların inisiyatifine terk edilmeyecek kadar önemlidir.

Yukarıda ifade edilen ilkelere anlaşılabileceği üzere, Demokratik Katılımcı Medya Kuramı, iletişim araçlarından ziyade; hedef kitleyi öne çıkarmaktadır. Halkı temel denetleyici ve kontrolü sağlayıcı olarak kabul eden kuram, yayıncılığı iktidarın etki alanının dışına çıkarmaktadır. Demokratik katılım için, yerel ve küçük ölçekli iletişim araçlarının varlığı, kurama göre, bu alandaki tekelleşme ve merkezileşmenin de önüne geçecektir.

Bir ülkedeki siyasal sistem veya iktidar yapısı ile güç veya hükmetme erkinin dağılım biçimi, o ülkede iletişim alanının nasıl olacağını belirleyen en önemli etkidir. Siyasal yapının; kitle iletişim sisteminin şekillenmesinde temel belirleyici faktör olması, bu araçların görev ve işlevlerini de şekillendirmektedir. Yasalarla düzenlenen iletişim alanı bu anlamda; otoriteci, liberal özgürlükçü, Sovyet totaliter gibi normatif çerçeveler içerisinde değerlendirilebilir.

İktidarın biçim ve anlayışına göre görev ve işlevleri değişebilen kitle iletişim araçları bu anlamda sadece dünyada olup bitenleri bildiren, eğlendiren, bilgilendiren araçlar olmanın ötesine geçebilmektedir. Otoriter bir sistemde medya, mevcut düzenin devamı için yayın yapma görevi üstlenmiştir. Liberal demokratik sistemde medya, pazar ekonomisinin özellikleri çerçevesinde arz talep dengesine göre belirlenen sınırsız bir özgürlüğe sahip olabilir. Ya da totaliter rejimlerde olduğu gibi medya iktidardaki siyasi partinin yayın organı görevi de üstlenebilir. Sonuç olarak; iletişim alanı siyasal sistemin belirlediği çerçeve dâhilinde yapılanmakta ve o çerçeveye göre görev ve işlevlerini yerine getirmektedir.

Kaynakça

- Arsan, E. (2007). *Avrupa Birliği ve Gazetecilik*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Arvas, İ. S. (2010). Cumhuriyet Döneminde Basında Etik Bağlamda Ortaya Konulan Uygulamalar ve Bir Meslek Örgütü: Basın Konseyi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Barbier, F., & Lavenir, C. B. (2001). *Diderot'dan İnternete Medya Tarihi*. (K. Eksen, Çev.) İstanbul: Okuyanur Yayınları.
- Bulduklu, Y., & Karaçor, S. (2019). *Kitle İletişim Kuramları*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Curran, J., & Seaton, J. (1992). *Power Without Responsibility: The Press and Broadcasting in Britain*. London: Routledge.
- Çebi, M. S. (1999). Medyaya Çekidüzen Devlet Medya İlişkilerinde Yeni Kuramsal Eğilimler. *Selçuk İletişim Dergisi*, 41-57.
- Engels, F., & Marx, K. (2011). *Alman İdeolojisi*. İstanbul: Alter Yayınları.
- Güngör, N. (2018). *İletişim Kuramlar Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hallowel, H. J. (1994). *Demokrasinin Ahlaki Temelleri*. (T. Bigat, & S. Denker, Çev.) Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Işık, M. (2002). *Kitle İletişim Sistemleri*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Kaya, R. (1985). *Kitle İletişim Sistemleri*. Ankara: Teori Yayınları.
- Keane, J. (2015). *Medya ve Demokrasi*. (H. Şahin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- McQuail, D. (1994). *Kitle İletişim Kuramı*. (A. H. Yüksel, Çev.) Eskişehir: Kibele Sanat Merkezi.
- Mora, N. (2008). Medya, Toplum ve Haber Kaynağı Olarak Sembolik Seçkinler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-25.
- Negrine, R. (1991). *Politics and The Mass Media*. London: Routledge.
- Özer, N. P. (2019). *İdeoloji İktidar Medya Söylem*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Peterson, T. (1963). *The Social Responsibility Theory of The Press*. Urbana: University of Illinois Press.
- Severin, J. W., & Tankart, w. J. (1994). *İletişim Kuramları*. (A. A. Bir, & S. Seven, Çev.) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Kibele Sanat Merkezi Yayını.

Siebert, F. S., Peterson, T., & Schramm, W. (1963). *Four Theories of The Pres.* Urbana & Chicago: University of Illinois Press.

Sosyal, M. (1974). *100 Soruda Anayasanın Anlamı.* İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Vural, S. (1994). *Kitle İletişiminde Denetim Stratejileri.* Ankara: Özişik Matbaacılık.